

rokk operák világának XX. századi átírása? Amit az elbeszélés epikus kényelemmel épít fel, a színpadon lényegükre csupaszított emberi kapcsolatok dinamikus mozgásképvé sűrűsödik.

„A történés a burok: Isten benne ül” — írja Nádas egyik esszéjében. A korai elbeszélések életanyaga azonos a későbbi művekével, de az író az epikában a felszíni jelenségeken egyre inkább túlmutat, illetve a drámákban a lecsupaszított alapszituációra korlátozódik, s éppen ezzel váltja ki a katarziszt. Már az első írások is többet mondtak el a leírt szónál: ez a folyamat a későbbiekben egyre jobban kibontakozik. A közelítés pontosabb lesz: az író metaforáját szabadon tovább folytatva Isten arcáról egymás után bomlanak le a fátylak. Az ateista neveltetésű Nádas a szó szoros értelmében véve metafizikus író: alkotásainak holdudvara legalább annyira vall a XX. századi közép-kelet-európai, s általában az emberi sorsról, mint a kimondott szó. Maga az író fogalmazza meg a művészet legitimációjának feltételét:

„Ha úgy beszél a kimondhatatlanról, hogy nem beszél, illetve beszéde a kimondhatatlanra vonatkozó emberi szó-kép. [...] Minden emberi kultúra alapfeltevése, hogy úgy beszéljen a kimondhatatlanról, hogy ne beszéljen róla.” Hamlettel szólva: „A többi néma csend.”

T. TEDESCHI MÁRIA

Konstruktív pali a középpályán

ESTERHÁZY PÉTER: A KITÖMÖTT HATTYŰ

„... az irodalom ne akarjon kényelmes lenni. Igaz, kényelmetlen se akarjon lenni. Ne akarjon semmit. Legyen.”

E kötet: van. („Nincs fölmentés. Kép van.”) Nem kényelmes és nem kényelmetlen, nem realista és nem posztmodern, csúfot űz a műfaji határokból, és épp-úgy ellenáll a hagyományos kategóriákba sorolásnak, mint Esterházy eddigi művei. „Az összes határok érvénytelenek — mert az egyetlen morál a szabadság.” A gondolkozás szabadsága, az alkotás szabadsága, a létezés szabadsága. A vágyott, az áhított legfőbb érték, amely csorbítatlanul ölt testet a négyéves forma gyermekben („épség és szabadság”); amely sértetlenül föllelhető egy bizonyos, elnyűtt tweedzakóhoz illő megfoghatatlan, ferde, nem illeszkedő tartásban”, és amelyet egyértelműen közvetít „Illyés állandó figyelmeztetése és példája magyarság és európaiság összekapcsolására”. (Nota bene: táborokban és irányzatokban gondolkodó irodalmi életünkben kinek jutna eszébe együtt emlegetni Illyést és Esterházyt?!) Az a legfőbb érték, amelynek hiányában „elromlanak reflexeink, alig tudjuk már, hogy adott helyzetben mi volna épeszű cselekvés”. Minduntalan visszatér a hiányok föllelmezése: „nincs tér”, „semmi sincs a helyén, vagy alig valami”, „nyilvánosság híján”. A kelet-európai tudás legfőbb jellemzője is az, „hogy kevés. Hogy nem elegendő. Hogy úgy van kieszelve, hogy sose tudjunk eleget”, és amit tudunk, az sem válik társadalmilag érvényessé, nem tud összegezödni, „személyes tudás marad, pedig kollektívnek kéne lenni.” Az elhallgatások és csúsztatások torz viszonyrendszere pedig újabb torzulásokhoz vezet: „Néha úgy látom magunkat: mint valami kacsacsőrű emlőst. Alkalmazkodtunk a föltételekhez.”

A kötet legszembetűnőbb újdonsága a leplezetlen társadalmiság. Ami az eddigi munkák mélyrétegében húzódott meg — ám ott letagadhatatlanul, szinte tapinthatóan —, ezekben az írásokban közvetlenül artikulálódik, jellegadóvá válik. Az öszszegűjtött írások műfajilag elegyes darabok: van köztük kis- és nagyesszé, kiáltási megnyitó, kis színes — a fogalmi gondolkodás ezekben leplezetlenebbül, ke-

vesebb áttétellel nyilatkozik meg, mint a szépirodalmi művekben. Egy közösségi gondokra érzékeny, felelősen gondolkodó személyiség pillant ránk az írások tükréből. Aki tudja, hogy „a dolgokat pedig el kell kezdeni és be kell fejezni, mert egyébként nincsen dolog” — ami, bizony, nem könnyű, ha a meccsek inkább *alakulnak*, mintsem *alakítják* őket, és ha valami sikerül, az csodaszámba megy, mert nem a feltételek következtében, hanem azok ellenére történik. Fontos, persze, hogy „ki fogja a hálóból továbbítani a pettyest”, de még ennél is fontosabb, hogy a bíró valóban megadja-e a gólt. Hiszen „*tett és szó* (mely maga is tett)” egybeesése legalább olyan ritka „*e helyt, ahol vagyunk*”, mint „*a tisztességgel szövetkezett szaktudás*”, amely éppen ezért válhat(na) példaértékűvé. Mert az érzelmi-indulati reagálások helyett igencsak elkélne a higgadt mérlegelés, az értő elemzés. („De talán, majd, nem védeni és nem támadni kéne — hanem megpróbálni megnézni: tényleg mi történt.”) Az idetartozás megvallása és vállalása „Bethlen Miklóstól a fröccsöntőig” előlegzi a „*de gyűlölöm*” — „*én szeretem*” ambivalenciáját, az indulatos kifakadást („Minden tocsog! A bevásárlószatyor, az üzlet, a konyha, a család, az ország, tocsog, tocsog, tocsog!”), a rezignált beletörődést („Túl sok zománc lekopott, a felületek ragacsosak, a nők lomposak, a férfiak kietlenek, mindenki normális, a dizájn pity”) — a felelősséggel párosult kötöttségérzetet („személyes ügyemnek tekintek itt mindent”) és az untermann örökös nosztalgiáját a légtornász iránt, aki „létezésének módjával állítaná, csöndesen és megfellebbezhetetlenül, amit már-már elfelejtünk, hogy ... ő a LEVEGŐ URA”.

Erős a kötet morális telítettsége. A kijelentések, kérdések érvényét kialakult, szilárd értékrend szavatolja, a megfogalmazás gyakran él erkölcsi kategóriákkal. („Mi ez a ház, a Semmi Konstrukciója?... Talán egy hazugságépítmény volna?”). Ha az egészre figyelünk, csakhamar kiderül, nem az obszcén szavakkal van bajunk, hanem az „obszcén összefüggésekkel”, a sanda oldalazásokkal, az önzősséggel, a felöltélenséggel, az átverésekkel. Az emberélet útjának feléhez érkezett férfi egyre gyakrabban teszi fel magának a kérdést: „Te ki vagy? Mit akarsz? Mit remélsz?” — mint a *Tiszta Amerika* főhőse, aki egyszer csak elhatározza, hogy élete főszereplője lesz, és akinek történetét ugyanezen szöszerkezetek zárják, de most már a kereső tudás végérvényességével: „Ki vagy? Mit tudsz. Mit teszel. Mit szabad remélned.” Az érvényes létezés alternatíváit kutatja Csáth Géza alakjában is: „hit és kételkedés arányait meglegelni, kötöttségben a szabadságot, lázadásban a rendet, szabadságban a hitet...”. Wittgensteinnel együtt kérdezi: „ezt a játékot kell-e egyáltalán játszani, és melyik a megfelelő játék?” Sóvárogva kutatja a bizonyosságot, és riadtan észleli, hogy „idő van”: ő sem marad ki semmiből („velem is szép lassan megtörténik majd minden”), és a rémületét munkával üti el. Mert a létezésnek e fontos szférájában rengeteg tennivalója akad: „nem szeretem, ha egy történet elmeséletlen imbolyog a Senki földjén”. A történetet tehát el kell mesélni, ehhez pedig szavak kellenek és mondatok. Mondatok, amelyek az egymást erősítő-igazoló képzeletből és tapasztalatból születnek, és arányos, megbonthatatlan szerkezetekbe rendeződnek. „Soha nem voltak identitásproblémáim; az általam leírt mondat az enyém.” A tevékenység értelmének és eredményének tudatán alapszik az önértékelés biztonsága, amely a magabiztos (de nem gőgös!) kijelentés lényege: „azt gondolom, hogy nagyon is tisztességes munkát végzek”. Önismeretből, matematikán iskolázott elemzőkészségből, értelmezői és önértelmezői hajlamból eredeztethető a jellegzetes „kívül-belül” magatartás, amelynek stílárís megfelelője a sokat emlegetett, villódzó ironia.

Felelősségérzet és játékosság, frivolitás mögé búvó megrendülés, együttérzés és kaján fölény, narcisztikus magamutogatás és szemérmes rejtekezés, a kifejezés eleganciája és a fecsegés öröme, a Halál okozta hiány traumája és a pieds de veau frits gyönyöre — kaleidoszkópszerűen folyton változó, mégis organikus egységbe rendeződő villanásai egy erőteljes írói személyiségnek. Az új kötet ismételtlen bizonyítja, E. P.-re lehet számítani, ha „konstruktív palik kéretnek a középpályára”.

A. SEREY ÉVA